

*Bilingwizm z dyglosją w sytuacji wyspowej. Polska wieś Wierszyna na Syberii*, w: M. Korytkowska i in. (red.), *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 12. Językoznawstwo. Prace na XV Międzynarodowy Kongres Sławistów w Mińsku 2013*, Warszawa PAN: 2012, s. 45-51

*Michał Głuszkowski*  
Toruń

## BILINGWIZM Z DYGLOSJĄ W SYTUACJI WYSPOWEJ. POLSKA WIEŚ WIERSZYNA NA SYBERII

Wierszyna, wieś położona ok. 130 km na północ od Irkucka, została założona w 1910 r. przez dobrowolnych osadników z Małopolski. Obecnie liczy ok. 400 mieszkańców. Na podstawie opracowań historycznych na temat polskiej wsi na Syberii oraz kronikarskich relacji najstarszych członków wspólnoty można założyć, że już w momencie przybycia na Syberię znaczna część osadników była dwujęzyczna, a pozostali mieszkańcy wsi w niedługim czasie opanowali język rosyjski (Szostak 2002: 228; Петшик 2008: 6-13). Bilingwizm wierszynian powstał w wyniku kontaktu języka standardowego (ogólnorosyjskiego) z polską gwara, a raczej mieszaniną gwar małopolskich z okolic Kielc, Piotrkowa Trybunalskiego i Zagłębia Dąbrowskiego, skąd pochodzili pierwsi osadnicy (zob. m.in. Decyk 1995; Гольцекер 1991). Od samego początku istnienia Wierszyny dwujęzyczność jej mieszkańców funkcjonowała w warunkach wyspowych. Po wyjeździe na Syberię kontakty wierszynian z krewnymi pozostałymi w Polsce i językiem polskim były ograniczone. W pierwszych latach po migracji izolacja od Ojczyzny była spowodowana trudnościami komunikacyjnymi – Wierszynę od południowo-wschodniej Polski dzieliło ponad 6 tys. km, natomiast w okresie późniejszym do niesprzyjających czynników geograficznych dołączyły również polityczne. Sporadyczne kontakty korespondencyjne i jeszcze rzadsze wizyty wierszynian w Polsce oraz gości z Polski w Wierszynie (Nowicka, Głowacka-Grajper 2003: 65), nie były w stanie zmienić wyspowego charakteru wspólnoty.

Ponieważ wierszyńska wspólnota reprezentuje naturalny, „ludowy”<sup>1</sup> typ dwujęzyczności, jej bilingwizm jest związany z dyglosją. Na stabilność, jako konieczny warunek określenia zróżnicowanej społecznie dwujęzyczności mianem dyglosji, zwracało uwagę wielu badaczy, m.in. J. Fishman i F. Coulmas, choć sam przedział czasowy, w którym dany układ nie ulega zmianom, jest określany różnie i uzależniony od opisywanej sytuacji językowej (Hudson 2002, s. 28-29). Założenia na temat trwałości dyglosji stanowią wyraźną przesłankę do uwzględnienia w opisie tego zjawiska perspektywy diachronicznej (por. Rindler Schjerve 2000: 42), co z kolei wymaga odniesienia do zmieniającej się sytuacji społecznej.

W historii Wierszyny można wydzielić trzy podstawowe okresy charakteryzujące się odmiennymi warunkami społecznymi, politycznymi i ekonomicznymi, co wpływało również na sytuację językową. Od momentu migracji aż do końca lat 30. XX w. wierszynianie starali się możliwie wiernie odtworzyć warunki społeczno-kulturowe, które znali z Polski – kultywowali małopolskie tradycje, wybudowali rzymskokatolicki kościół i polską szkołę (Петшик 2008: 9). Wówczas we wszystkich sferach życia wspólnoty dominował język polski, a rosyjski był używany jedynie w kontaktach ze światem zewnętrznym. Zatem ze względu na zaistniałą już wówczas społeczną dyferencjację sfer użycia obydwu języków, możemy mówić o początkach dyglosji w tym okresie. Układ wyróżniający dwie podstawowe sfery: wewnątrzwspólnotową dla języka polskiego oraz zewnętrzną dla języka rosyjskiego<sup>2</sup> przez pierwsze trzy dekady istnienia wspólnoty był relatywnie stabilny i obejmował ówczesne dwa-trzy pokolenia wierszynian.

---

<sup>1</sup> Termin zaczerpnięty od B. Bullock i A. Toribio (2009: 9). Naturalny lub ludowy bilingwizm (*naturalistic, folk*) kształtuje się w toku naturalnej interakcji, np. w społecznościach imigrantów lub gąstarbeiterów, i jest przeciwstawiany dwujęzyczności inteligentckiej lub elitarnej (*elite*) powstającej w wyniku systematycznego nauczania języka obcego (Tamże).

<sup>2</sup> W kontaktach z mieszkającymi w pobliżu Wierszyny Rosjanami, Ukraińcami i Buriatami, Polacy posługiwali się przede wszystkim językiem rosyjskim, choć jeśli rozmówca znał przynajmniej biernie język polski, również polszczyzna mogła być używana jako język komunikacji międzygrupowej (Głuszkowski 2011b).

Wierszyna stopniowo zaczęła doświadczać skutków przemian politycznych po Rewolucji Październikowej. W wyniku kolektywizacji lat 30. XX w. stracili oni swoje gospodarstwa, dotknęły ich również masowe represje 1937 r., kiedy to aresztowano i rozstrzelano 30 wierszynian skazanych w fałszywym procesie o szpiegostwo, a także zamknięto miejscowy kościół (Szostak 2002: 227-235).

Pod względem warunków społecznych za początek drugiego, trwającego około pół wieku okresu w historii Wierszyny należałoby uznać rok 1940, w którym do miejscowego kołchozu dołączono mieszkańców sąsiednich chutorów (Петшик 2008: 19), w związku z czym wieś ostatecznie utraciła swoją wcześniejszą etniczną i kulturową homogeniczność. Rola języka rosyjskiego w komunikacji wewnątrzgrupowej zaczęła istotnie wzrastać, przede wszystkim ze względu na zawierane coraz częściej małżeństwa mieszane. Polski wciąż był ważnym środkiem komunikacji, a w interakcjach wewnątrz wspólnoty podstawowym, choć już nie jedynym. W komunikacji wewnątrzgrupowej jedynie rosyjscy małżonkowie potomków pierwszych wierszynian nie mówili po polsku, natomiast w kontaktach zewnętrznych funkcjonował tylko język rosyjski.

Ze względu na brak szczegółowych danych opis wierszyńskiej dwujęzyczności w XX w. jest uproszczony, oparty na relacjach wierszynian<sup>3</sup> oraz opracowaniach o charakterze historycznym (zob. Figura 2003; Петшик 2008). Ma on na celu przede wszystkim ukazanie, jakie trendy socjolingwistyczne ukształtowały w polskiej wspólnocie dyglosję w jej obecnym stanie.

Trzeci etap w historii Wierszyny rozpoczął się po pieriestrojce, kiedy mniejszości odzyskały swoje prawa, w związku z czym wierszynianie mogli na powrót kultywować swoją religię i nauczać polskiego w miejscowej szkole. Jednak po kilkudziesięciu latach sowietyzacji wierszyńska wspólnota straciła swój polski charakter kulturowy – większość polskich tradycji, kultywowanych w pierwszych latach po migracji uległa zapomnieniu lub modyfikacji (por. Figura 2003: 108-109).

---

<sup>3</sup> Materiał zgromadzony podczas zorganizowanej przez Instytut Języka Polskiego i Instytut Filologii Słowiańskiej UMK ekspedycji naukowej do Wierszyny w 2008 r.

Zmianom społeczno-kulturowym towarzyszyły językowe, związane ze wzrostem roli języka rosyjskiego we wszystkich sferach życia wspólnoty oprócz religijnej oraz domowej w rodzinach homogenicznych-polskich, których ilość sukcesywnie się zmniejsza. W poniższej analizie uwzględnione zostały zachowania językowe jedynie tych mieszkańców Wierszyny, którzy identyfikują się jako Polacy.

**Tabela 1.** Sfery użycia polskiej gwary oraz języka rosyjskiego w rodzinach polskich i mieszanych, określających się jako polskie<sup>4</sup>.

<i>sfera</i>	<i>rodzina</i>	<i>starsze pokolenie</i>	<i>średnie pokolenie</i>	<i>młodsze pokolenie</i>
domowa	homogeniczna	P	<u>P</u> /R	P/R
	heterogeniczna <sup>5</sup>	P/R	P/ <u>R</u>	P/ <u>R</u>
sąsiedzka	homogeniczna	<u>P</u> /R	<u>P</u> /R	P/ <u>R</u>
	heterogeniczna	P/R	P/ <u>R</u>	R
publiczna	homogeniczna i heterogeniczna	R	R	R
religijna <sup>6</sup>	homogeniczna	P	P	<u>P</u> /R
	heterogeniczna	P	<u>P</u> /R	P/R

Różnice pomiędzy pokoleniami są dość wyraźne. O ile w starszym pokoleniu język rosyjski jest kodem dominującym jedynie w sferze publicznej, to w kolejnych pokoleniach tylko w rodzinach homogenicznych polszczyzna utrzymuje swój status języka wspólnoty. Dla wyboru kodu w określonej sytuacji komunikacyjnej istotne jest pokolenie, do którego przynależą uczestnicy interakcji; pomiędzy pokoleniami możliwa jest komunikacja dwujęzyczna, np. dziadkowie zwracają się do wnucząt po polsku i otrzymują odpowiedź w języku rosyjskim (Głuszkowski 2011b).

<sup>4</sup> W tabeli 'P' oznacza obecność polskiej gwary w danej sferze, 'R' – obecność języka rosyjskiego, natomiast podkreślenie – wyraźną dominację któregoś z języków.

<sup>5</sup> Jako heterogeniczne potraktowano rodziny, w których co najmniej jeden z dorosłych członków nie wywodzi się ze wspólnoty polskich osadników.

<sup>6</sup> W życiu religijnym uczestniczy jedynie znikomy odsetek mieszkańców Wierszyny (poza ważnymi świętami na niedzielnych nabożeństwach obecnych jest ok. 20-30 osób), więc obserwacje dotyczą jedynie tej grupy.

Przyczyny przedstawionych w tabeli różnic międzypokoleniowych związane są z warunkami socjalizacji pierwotnej przebytej przez starszych i młodszych wierszynian. Proces ten zachodzi w grupach pierwotnych (rodzina, sąsiedztwo, grupy rówieśnicze) i stanowi najważniejszy etap socjalizacji (por. Cooley 1992: 209-211; Berger, Luckmann 1983: 204). Przedstawiciele starszego pokolenia, czyli w naszym przypadku osoby urodzone do ok. 1945 r. wychowywali się w społeczności, w której polszczyzna była podstawowym językiem komunikacji w grupach pierwotnych (Głuszkowski 2011a: 159-160). Średnie pokolenie (ur. w latach od 1946 do ok. 1980) wychowywało się w społeczności, w której rola polskiej gwary stopniowo spadała, a rosyjski stał się językiem społecznego awansu, umożliwiającym zdobycie wykształcenia i ewentualny wyjazd do miasta. W grupach pierwotnych funkcjonowały już wówczas dwa języki. W pokoleniu najmłodszym (ur. po 1980 r.) za sprawą rozwoju cywilizacyjnego, a przede wszystkim zwiększonego oddziaływania mediów – przede wszystkim telewizji, a także masowej komunikacji, nasiliły się kontakty z rosyjskojęzycznym otoczeniem. Wielu młodych wierszynian myśli o migracji do miasta, do czego potrzebna jest im znajomość języka rosyjskiego. Czynniki ekonomiczne jednoznacznie nasilają dominację ruszczyzny w życiu potomków polskich osadników, ale w wyniku przemian politycznych i upadku ZSRR poprawie uległa sytuacja prawna polszczyzny. Od 1990 r. polski jest nauczany w miejscowej szkole jako język obcy, w związku z czym wszyscy młodzi ludzie uczęszczający w ciągu ostatnich trzech dekad do wierszyńskiej szkoły, oprócz naturalnej akwizycji miejscowej gwary, mieli możliwość nauczania się standardowej polszczyzny<sup>7</sup> w warunkach szkolnych. Te teoretyczne możliwości w znikomym zaledwie stopniu wpływają na faktyczne użycie obydwu kodów w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych. Dzieci i młodzież z rodzin heterogenicznych, które uczą się języka polskiego, prawie nie posługują się nim poza zajęciami szkolnymi. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest dominacja języka rosyjskiego w

---

<sup>7</sup> Początkowo do Wierszyny przyjeżdżali nauczyciele z Polski, a obecnie języka polskiego naucza wierszynianka – absolwentka polonistyki na Uniwersytecie Gdańskim.

grupach rówieśniczych, w których uczestniczą. Według dotychczasowych obserwacji trudno przypuszczać, by sztuczna akwizycja języka polskiego, w dodatku w wariantie różniącym się od miejscowej gwary, zmieniła ten stan rzeczy.

Sytuacji dyglosji często towarzyszą różnice statusu obydwu języków, jednak nie jest tak w dwujęzyczności mieszkańców Wierszyny. Niezależnie od wzrastającej od lat roli języka rosyjskiego, polszczyzna niezmiennie cieszy się dużym prestiżem i jest jednym z podstawowych wyznaczników tożsamości grupowej wierszynian. Polska gwara pomaga potomkom polskich osadników odróżnić się od ich otoczenia i, co ważne, jest przez otoczenie akceptowana. Nawet w okresie komunistycznym, kiedy przyznawanie się do polskości poza wspólnotą mogło narazić wierszynian na prześladowania, prestiż polszczyzny miał charakter ukryty, ale wciąż był on wysoki.

Spółeczne zróżnicowanie użycia obydwu kodów w znacznej mierze determinuje zakres interferencji leksykalnej w polskiej gwarze wierszynian<sup>8</sup>. Zapożyczenia, a także kalki semantyczne i słowotwórcze pojawiają się najczęściej w sferach tematycznych związanych z realiami poznawanymi w okresie po migracji, np.

*te b'edne pensjoń ɛry xl'eba k'up'ić ńe m'ogum; v magaz yńe k'up'iš s'ody / m'asta rast'it'eln'ego* – zapożyczenia ros. leksemów пенсионер ‘emeryt’, магазин ‘sklep’, масло растительное ‘olej roślinny’, adaptowane do systemu deklinacji wierszyńskiej gwary;

*jak maš maš yne / š'edńeš na maš yne / doj'ežěš i jag'ud nazb'ir'oš* – wyraz *maszyna* pod wpływem ros. *машина* ‘maszyna, samochód’ rozszerzył swoje znaczenie; ponadto w tym przykładzie występuje przykład kalki składniowej, odwzorowującej ros. konstrukcję *сесть на машину* ‘wsiąść do samochodu, pojechać samochodem’;

---

<sup>8</sup> Według dotychczasowych obserwacji poziom interferencji w rosyjskich wypowiedziach mieszkańców Wierszyny jest minimalny.

*b'ýž'eš v kol'asce inval'ídnej j'ež'žíc* – dwuwyrzowa półkalka powstała w wyniku połączenia rodzimego leksemu *kolaska* oraz zapożyczenia *inval'ídna*, odwzorowująca znaczenie ros. *инвалидная коляска* ‘wózek inwalidzki’;

*pšym'óže* – wyraz utworzony z polskich morfemów na wzór ros. *приморье* ‘okolice nadmorskie lub pomorze’<sup>9</sup>.

Rosyjskie wpływy widoczne są jednak również w zakresie słownictwa z innych sfer tematycznych, także podstawowych zasobów leksykalnych niezwiązanych szczególnie z żadną ze sfer tematycznych, np.

*tyx st'aryx l'už'í ne ob'ížíc* – ros. *обидеть* ‘obrazić’;

*stund ućek'ajom i p'ešk'om l'ecom* – ros. *неуком* ‘na pieszo’

Zaobserwowane tendencje w rozwoju bilingwizmu wierszynian w połączeniu ze zjawiskami demograficzno-społecznymi pozwalają przypuszczać, że w liczba czynnych użytkowników polskiej gwary w Wierszynie będzie gwałtownie spadać. Obecnie głównym czynnikiem powstrzymującym całkowite wyparcie wierszyńskiej polszczyzny ze wszystkich sfer życia są zachowania językowe najstarszych mieszkańców wsi. Aktualne działania o charakterze rewitalizacyjnym według wszelkiego prawdopodobieństwa nie będą w stanie zapobiec zmianie językowej w najbliższych latach, choć historie zamierających języków i posługujących się nimi wspólnot pokazują, że w tego typu sytuacjach prognozy są ryzykowne.

#### LITERATURA

Berger P., Luckmann T., 1983, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa.

Bullock B., Toribio A., 2009, *Themes in the study of code-switching*, [w:] *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*, pod red. B. Bullock i A. Toribio, Cambridge, s. 1-17.

<sup>9</sup> Przykład zaczerpnięty z artykułu poświęconego kalkom słowotwórczym w gwarze mieszkańców Wierszyny autorstwa D. Paško (2009: 26-27).

- Cooley Ch. H., 1992, Grupy pierwotne, [w:] Cooley, pod red. J. Muchy, Warszawa, s. 209-214 (seria: Myśli i ludzie).
- Decyk W., 1995, Próba opisu polskiej gwary we wsi Wierszyna, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 20-31.
- Figura L., 2003, Historia i terażniejszość polskiej syberyjskiej wsi, [w:] Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii, pod red. E. Nowickiej i M. Głowackiej-Grajper, Kraków, s. 71-132.
- Głuszkowski M., 2011a, Vershina – a Polish village in Siberia. Factors influencing language maintenance under changing social, cultural, economic and political conditions, “Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics ESUKA – JEFUL”, 2 – 1, s. 157-170.
- Głuszkowski M., 2011b, Zmiany sytuacji językowej w Wierszynie koło Irkucka w warunkach dwujęzyczności polsko-rosyjskiej, „Acta Baltico-Slavica”, 35 (w druku).
- Hudson A., 2002, Outline of a theory of diglossia, „International Journal of the Sociology of Language”, 157, s. 1-48.
- Nowicka E., Głowacka-Grajper M., 2003, Polskość zastygła. Spojrzenie antropologa na Wierszynę, [w:] Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii, pod red. E. Nowickiej i M. Głowackiej-Grajper, Kraków, s. 33-70.
- Paško D., 2009, O kalkach słowotwórczych w polszczyźnie mieszkańców Wierszyny na Syberii, „Slavia Meridionalis”, 9, s. 21-28.
- Rindler Schjerve R., Diglossie als diskursive Herrschaftskonstrukt. Überlegungen zur Beschreibung diachroner Mehrsprachigkeit, „Sociolinguistica“, 14, s. 42-49.
- Szostak J., 2002, Epitafium pomordowanym przez NKWD mieszkańcom polskiej wsi Wierszyna we Wschodniej Syberii koło Irkucka w 1938 r., „Rocznik Historyczny Muzeum Polskiego Ruchu Ludowego”, 18, s. 221-236.
- Гольцекер Ю. П., 1989, Из наблюдений над особенностями польского говора села Вершина в Сибири, [w:] Interferencje językowe na różnych obszarach



Słowiańszczyzny, pod red. S. Warchoła (red.), Lublin (seria: Rozprawy Slawistyczne), s. 133-147.

Петшик В., 2008, *Маленькая Польша в таежной Сибири*, Норильск.

#### Резюме

Деревня Вершина, расположенная 130 км севернее Иркутска, была основана добровольными поселенцами из Малой Польши в начале XX в. Билингвизм членов общины с самого начала связан с диглоссией, но сферы употребления обоих языков несколько раз менялись под влиянием социальных, экономических, политических и цивилизационных факторов. Диглоссия в Вершине влияет на общую сумму интерференции в речи исследуемой группы, увеличивая число русских лексических заимствований в польском говоре. Язык первых поселенцев лишь в старшем поколении остался основным средством коммуникации, у остальных членов общины он всё быстрее вытесняется из всех сфер употребления русским языком.